

УДК 811.161.2'374

Тетяна КРАШЕНІННИКОВА,

*кандидат філологічних наук, доцент кафедри мовної підготовки
Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ
(Україна, Дніпропетровськ) tanya_krash_74@mail.ru*

ОБРАЗ ЗМІЯ В УКРАЇНСЬКІЙ ЛІТЕРАТУРНІЙ КАЗЦІ XIX століття

У статті звернуто увагу на розмаїття варіантів сприйняття образу змія у світовій культурі та особливості його подання в українських казкових текстах XIX століття. Авторка робить спробу з'ясувати, чому в українських літературних казках персонажі такого типу майже відсутні, досліджує, як описують письменники ці створіння і яке ставлення до персонажів письменник передає читачеві.

Ключові слова: літературна казка, образ, персонаж.

Лім. 8

Tetiana KRASHENINNIKOVA

*Candidate of Philological Sciences, Assistant Professor, Department
of language training Dnepropetrovsk State University of Internal Affairs
(Ukraine, Dnipropetrovsk) tanya_krash_74@mail.ru*

THE IMAGE OF SNAKE IN UKRAINIAN LITERARY TALE OF XIX century

The article deals with the variety of the image of Snake perceptions in world culture and its presentation in Ukrainian tales texts of the XIX century. The author attempted to investigate why such characters are almost not present in Ukrainian literary tales, investigated how writers describe these creatures and which relation to characters the writer gives to reader.

Key words: literary tale, image, character.

Ref. 8.

Татьяна КРАШЕНИННИКОВА

*кандидат филологических наук, доцент кафедры языковой
подготовки Днепропетровского государственного университета
внутренних дел (Украина, Днепропетровск) tanya_krash_74@mail.ru*

ОБРАЗ ЗМЕЯ В УКРАИНСКОЙ ЛИТЕРАТУРНОЙ СКАЗКЕ XIX века

В статтє обрацено внимание на разнообразие вариантов восприятия образа змея в мировой культуре и особенности его подачи в украинских сказочных текстах XIX века. Автор делает попытку выяснить, почему в украинских литературных сказках персонажи такого типа почти отсутствуют, исследует, как описывают писатели эти существа и какое отношение к персонажам писатель передает читателю.

Ключевые слова: литературная сказка, образ, персонаж.

Лит. 8.

Постановка проблеми. Образ Змія є популярним у світовому культурному просторі. Його розглядали як *творця світу* (індійський міф про те, як тисячолітній змій Шеша, цар плазунів та нагів, підтримує Землю), *усоблення стихій* (єгипетський міф про дракона Апопіса, який щонаочі випиває воду підземного Нілу), *первісного хаосу* (за аккадською міфологією, небо та земля з'явилися в результаті розтину навпіл тіла семиголової драконихи Тіалат), *духу якогось місця, захисника, втіленням нечистої сили, володарем вод та вогню*. Міфи народів Євразії містять інформацію про те, що змії тісно пов'язані з постаттю Великої Богині, жіночими божествами плодючості, земних і небесних вод, підземного світу (у зміїній подобі виступають давні, хтонічні божества Греції – титаніди; змієволоса Медуза, змієнога Схидна).

За казками, міфами, народними звичаями і повір'ями, пов'язаними зі зміями і драконами, а також за допомогою писемних та археологічних джерел можна, за допомогою порівняльного методу, з достатньою вірогідністю реконструювати ряд аспектів культу богинь плодючості, весни, підземного світу у слов'янських народів. Слов'янська міфологія практично не збереглася.

Аналіз досліджень. Вивченням впливу вірувань про зміїв на нашу культуру та літературу займалися М. Відейко, В. Войтович, С. Губерначук, В. Жайворонок, митрополит Іларіон, С. Китова, В. Довгич, В. Милорадович, В. Орел, Т. Ткачук, П. Чубинський, О. Порпуліт, М. Олійник, Я. Поліщук, О. Матюхіна та інші.

Постановка завдання. *Метою* статті є прагнення зосередити увагу науковців на проблемі вивчення персонажів української літературної казки XIX століття як своєрідного джерела збереження культурних надбань народу.

Важливо відповісти у статті на ряд питань: чому в українських літературних казках персонажі такого типу майже відсутні; як описують письменники цих створінь; яке ставлення до персонажів письменник передає читачеві.

Виклад основного матеріалу. Проаналізувавши 210 літературних казок XIX століття, помічено, що дуже рідко, на відміну від фольклорної спадщини, зустрічається такий персонаж як *Змій*.

Образ доброго змія-тотема, розвиваючись на українських землях із трипільських часів, потрапив до українського фольклору. Серед українських народних казок про тварин є й такі, у яких головними персонажами виступають добрі «чарівні гадюки-тотеми і вужі-тотеми». С. Губерначук вважає, що їхнє проживання на обійсті господаря приносить благополуччя та багатство [1, с. 203]. Хоча в реальності гадюка – отруйна змія з плескатою головою, що нагадує трикутник [8, с.176]. На території України, за інформацією науковців, поширені гадюки звичайні до 75 см довжиною, переважно в лісовій та лісостеповій смузі, гадюка степова, до 55 см довжиною в степовій смузі України. Ця думка підтверджена і текстом Пчілки О. «Казка про жадного чоловіка та про гадюку»: *Ішов він раз лісом і побачив, що з-під покинутого мурашника вилзла гадюка, здорова та страшна! Гадюка поповзла з нори, побачила молоко, оглянулася на чоловіка і догадалася, що він приніс; випила молоко, потім винесла тому чоловікові червінця з-під мурашника. Після чого чоловік часто приносив гадюці молоко, а вона все давала йому по червінцю* [6, с.193].

Митрополит Іларіон у праці «Дохристиянські вірування українського народу» згадував про те, що не завжди змія або гадюка ототожнюється з нечистою силою, але вбивство гадюки прирівнюється до прослуховування семи Літургій, а за вбивство полоза відпускається сім тяжких гріхів.

На особливу увагу заслуговує образ Змія – 1. Персонаж української демонології та фольклору, якому було притаманне вороже ставлення до людей. 2. Те саме, що змія. 3. Біблійний образ диявола, що спокусив людину в раю [8, с.341]. У СУМ фіксуємо таке пояснення: *змія/змій* – 1) плазун з видовженим тілом, укритим лускою; 2) казкова істота з крилами й зміїним тулубом, наділена надзвичайною силою, дракон; 3) біблійний образ диявола, що спокусив людину в раю; 4) *перен. знев.* про підступну хитру людину [7, Т. 3, с. 620-621]. Міфологізм *Змій* в українських та російських чарівних казках вивчає О. Порпуліт [5, с. 112-121], а О. Олійник досліджує мотиви ритуалу переходу в казкових сюжетах про шлюб з тотемною істотою [4, с. 41-45].

І. Манжура вдається до імпровізації у створенні цього образу. Наприклад, у казці «Трьомсин-богатир» змія одноголовий і за своєю суттю є змієм-коханцем матері головного героя (персонаж незвичний для світових казок). Автор перед появою персонажа подає лише опис відчуттів

Трьомсина, що створює негативне уявлення про нього: *Щось, як грім, загрохотіло, Скрізь одразу потьманіло, Загарчало, захарчало, Ниць усе поприпадало: Як мошка та, як і птиця, А навкруги вся травиця Пала, наче під косою... Потягло мерзлятиною, На калині лист опав, Аж огось і Змій упав* [3, с.191-192].

У казці «Іван Голик» персонажем виступає змії трьохголовий: *...Як же глупа ніч насіла, Бачать – небо освітило: Змій летить то трьохголовий, Крила віють, а здоровий Хвіст, мов гадина та, в'ється, По землі аж волочеться, Мов косою, траву вале, Все живеє вогнем пале, Шкоду скрізь такенну коє, Гірше пошесть якої!* [2, с.266]. Він нагадує російського Змія Горинича, який обов'язково має декілька голів, може літати, пов'язаний з усіма стихіями. Його поява супроводжується сильним шумом. Основна зброя – вогонь. Як і в російських казках, Змії трьохголовий викрадає або ходить до гарних дівчат.

Як бачимо, Змії належить до негативного образу, на який неминуче чекає поразка, адже всі вони уособлюють зло, тоді як основна ідея казки – перемога добра над силами зла. Носії добра і справедливості (Трьомсин та Іван Голик) виходять у казках переможцями над будь-якими негативними силами. У цій нелегкій боротьбі їм приходять на допомогу різні звірі, тварини, птахи і комахи, риби, оживлені сили природи. Так проявляється процес змієборства – давнього і дуже поширеного мотиву у народних казках та легендах.

Висновки. Таким чином, образ Змія є популярним у світовій культурі, літературі, міфології, фольклористиці, але на українському ґрунті в літературних казках XIX століття він є слабко вираженим. На увагу заслуговують фактично лише три казки: О. Пчілки «Казка про жадного чоловіка та про гадюку», І. Манжури «Трьомсин-богатир» та «Іван Голик». Жодного разу цей персонаж не повторився в своєму описі.

У перспективі планується на основі низки досліджень укласти Довідник антропонімної лексики українських літературних казок XIX століття.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Губерначук С. Трипілля і українська мова / С. Губерначук. – К. : Фенікс, 2005. – 232 с.
2. Манжура І. Іван Голик (казка) / І. Манжура // Манжура І. Вибрані твори. – К., 1961. – С.234-271.
3. Манжура І. Трьомсин-богатир (казка) / І. Манжура // Вибрані твори. – К., 1961. – С.183-233.
4. Олійник О. Мотив ритуалу переходу в казкових сюжетах про шлюб з тотемною істотою / О. Олійник // Мандрівець. – 2004. – №1. – С.41-45.

5. Порпуліт О. О. Міфологізм Змій в українських та російських чарівних казках / О. О. Порпуліт // Записки з українського мовознавства: Зб. наукових праць. – Одеса, 1999. – Вип. 8. – С.112–121.
6. Пчілка Олена. Годі, діточки, вам спати! – К. : Веселка, 1991. – 334 с.
7. Словник української мови : в 11-ти т. – К. : Наукова думка, 1970-1980.
8. Сучасний тлумачний словник української мови: 65000 слів / [За заг. ред. д-ра філол. наук, проф. В.В. Дубічинського] – Х. : ВД «ШКОЛА», 2006. – 1008 с.

REFERENCES

1. Hubernachuk S. Trypillia i ukrainska mova / S. Hubernachuk. – K. : Feniks, 2005. – 232 s.
2. Manzhora I. Ivan Holyk (kazka) / I. Manzhora // Vybrani tvory. – K., 1961. – S. 234–271.
3. Manzhora I. Tromsyn-bohatyr (kazka) / I. Manzhora // Vybrani tvory. – K., 1961. – S. 183–233.
4. Oliinyk O. Motiv rytualu perekhodu v kazkovykh siuzhetakh pro shliub z totemnoiu istotoiu / O. Oliinyk // Mandrivets. – 2004. – №1. – S. 41–45.
5. Porpulis O. O. Mifologizm Zmii v ukrainskykh ta rosiiskykh charivnykh kazkakh / O. O. Porpulis // Zapysky z ukrainskoho movoznavstva: Zb. naukovykh prats. – Odesa, 1999. – Vyp. 8. – S.112–121.
6. Pchilka Olena. Hodi, ditochky, vam spaty! / Olena Pchilka/ – K. : Veselka, 1991. – 334 s.
7. Slovnyk ukrainskoi movy : v 11-ty t. – K. : Naukova dumka, 1970–1980.
8. Suchasnyi tlumachnyi slovnyk ukrainskoi movy : 65000 sliv / [Za zah. red. d-ra filol. nauk, prof. V.V. Dubichynskoho] – Kh.: VD «SHKOLA», 2006. – 1008 s.